

DİYANET
İŞLERİ BAŞKANLIĞI
DERGİSİ

DİNİ, AHLÂKÎ, EDEBÎ, MESLEKÎ AYLIK DERGİ

2. Cilt

Haziran - Temmuz 1963

6 - 7. Sayı

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

İSLÂM'DA İMÂN VE ESASLARI

— VIII —

Dr. A. Arslan AYDIN

ALLÂHU TEÂLÂ'NIN MUKADDES SIFATLARI:

4 — *Muhâlefetün li'l-Havâdis* (Sonradan olan varlıklara benzememek):

Hak Teâlâ'nın muttasıf olduğu sıfatlardan biri de, Zâtında ve sıfâtında, hiç bir şeye benzememektir. Cenâb-ı Hak'ın Zâtına vâcib olan bu sıfat, Allâhu Teâlâ'nın, görülen veya görülmeyen hiç bir şeye benzemediğini ifade eder. Zîra, noksan sıfatlardan münezze, bütün kemal sıfatlarla muttasıf, ezeli (öncesiz) ve ebedî (sonsuz) olan Vâcib Teâlâ, yokken var olan, bilâhare tekrar zeval bulan noksan varlıklara asla benzemez. Ne Zâtı, ne de sıfatları, sonradan vücut bulan ve başkasına muhtaç olan şeylere mümâsil değildir.

Geçen yazılarımızda da belirttiğimiz veçhile Hak Teâlâ'nın Zât ve sıfatlarının hakikatını aklen tasavvur edebilmek ve mahiyetini kavramak mümkün olmadığından, O yüce varlığı nasıl düşünürsek düşünelim, O, bizim düşündüklerimizden, hayal ve tasavvurumuzdan geçenlerin hepsinden başka, hiç birine benzemeyen ilâhî vir varlıktır. Zîrâ, görebildiğimiz veya varlığını düşündüğümüz bu mevcûdâtın hepsi, yokken sonradan yaratılan, var olabilmek için başkasına muhtaç olan ve sonunda zeval bulan noksan varlıklardır. Allâhu Teâlâ ise, vücûdu Zâtına vâcib, kadîm ve bâkî, yâni ezeli ve ebedî bir varlıktır. O halde, ne Zâtı, ne de sıfatları cihetinden hiç bir şeye benzememek, havâdis denen mümkinâta mümâsil olmamak, Allâhu Teâlâ'nın Zâtına mahsus olan bir kemal sıfatıdır.

Hak Teâlânın Zât ve sıfatlarından mümâseleti (benzerliği) selbettiği (nefrettiği) için bu sıfat, «*Sıfâtı Selbiye*» nin üçüncüsü olarak şöhret bulmuştur. Bu sebeple, «*Mümâselet ve Müşâbehet*», Vâcib Teâlâ hakkında müstahil (muhal) olan noksan sıfatlardandır.

Bu husus hem aklî, hem de naklî delillerle sabittir.

Naklî delil: (1) لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ «O'nun (Hak Teâlâ'nın) benzeri yoktur. O, —her şeyi— işitici ve görücüdür. (O her şeyi işitir, ilmi her

(1) Şûrâ: 11.

şeyi kuşatır.)» âyet-i kerîmesiyle **كُلُّ مَا خَطَرَ بِأَلِكِ فَإِنَّهُ تَعَالَى غَيْرُهُ ذَلِكَ** «Allâhu Teâlâ,
(senin) aklına gelen her şeyden başkadır.» hadîs-i şerîfidir.

Aklî delil ise: Eğer Allâhu Teâlâ Zât ve sıfatlarında, sonradan var olan şeylerden birine benzeseydi, o şey gibi sonradan var olan, başkasına muhtaç bir varlık olurdu. Bu ise muhaldir. Çünkü kadîm ve bâkî (ezelî ve ebedî) olduğu sâbit olan (2) bir varlık, hâdis ve fânî olamaz. Zîrâ kıdem ile hudus, bakâ ile fenâ birbirinin zıddıdır. Bir şey hem kâdîm hem hâdis, hem bâkî hem de fânî olursa iki zıddın içtimâi gerekir ki, bunun aklen muhal olduğu âşikârdır. Esasen, başkasına muhtaç olan şey, bütün varlıkların aslı ve hâlıkı olamaz. O halde Cenâb-ı Hak, bütün bu muhalleri istilzam eden «Mümâselet ve müşâbehet» ten münezzehtir olup, «Muhâlefetün li'l-Hâvâdis» sıfatiyle muttasıftır. Bu hususu bir çok âyetler bildirmektedir.

Bu sıfat, Allâhu Teâlâ'nın, başkasına ihtiyacı gerektiren ve mümkinâtın sıfatlarından olan; *cisimlik, cevherlik, arazlık, cüz'lerden tereküp etmek* gibi cismânî haller ile, oturmak, kalkmak, yemek, içmek gibi beşerî fiillerden ve hü-zün, ferah gibi nefsânî infiallerden (reaksiyonlardan) münezzehtir olduğunu ifade eder. Bu sebeple,

(3, 4, 5) **وَيَدُلُّ عَلَى أَنَّهُ تَعَالَى غَيْرُهُ ذَلِكَ** «وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ» «الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى...»

gibi âyet-i kerîmelerdeki (*yed, vech ve istivâ*) kelimeleri, «Müteahhirîn» denilen sonraki kelâm ulemâsı tarafından Arap dili gramerine ve aklî delillere uygun bir şekilde te'vil edilmiş, Cenâb-ı Hak'ın mukaddes Zâtına lâayık olan (*Kudret, Zât ve İstîlâ ve ihâta*) gibi mecazî ma'nâlarla tefsîr edilmiştir.

Bu konudaki çeşitli görüş ve münakaşaları burada beyan etmeyerek bu kadarla yetinmeyi uygun bulduk.

Şimdi, Sıfât-ı Selbiyenin dördüncüsünü izah edelim:

5 — *Kıyam bi-nefsihî:*

Allâhu Teâlâ'nın Zâtı ile kâim olması, başkasına muhtaç olmaması, yâni «*Kayyûmiyet*» sıfâtı ile muttasıf bulunması demektir.

Bu sıfat, Hak Teâlâ'dan her türlü ihtiyacı selb ettiği için «Sıfât-ı Selbiye» den sayılan ve Zât-ı İlâhî'ye vâcib olan Zâtî sıfatlardandır.

Şu varlık âleminde bulunan her şey, varlığında olduğu gibi, varlığının devamında da, kendinden başka bir müessire muhtaçtır. Çünkü hiç bir şeyin

(2) Bu husus, geçen yazımızda beyan edilmiştir.

(3) Feth: 10.

(4) Rahmân: 27.

(5) Tâhâ: 5.

kendi zâtında, var olmasını gerektiren, vücûdunu zarûrî kılan bir şey yoktur. Zîrâ, varlıkların hepsi sonradan vücûda gelmiştir. Bu sebeple bir yaradana ve üzerinde bir mekâna muhtaçtır. Onun için vücûdu hâdis, varlığı mümkün ve daima başkasına muhtaçtır.

Buna mukabil, her şeyin aslı ve yaratıcısı olan Allâhu Teâlâ'nın vücûdu, Zâtının muktezasıdır. Hak Teâlâ, Zâtı ile kâim olduğu, varlığında hiç bir şeye muhtâc bulunmadığı içindir ki, Zâtı düşünüldüğü zaman, varlığı da beraber düşünülür. Zîrâ varlığı, Zâtından ayrı olarak tasavvur olunamaz. Çünkü kâinatın var olabilmesi için, her şeyden önce var olması zarûrî bulunan Hak Teâlâ'nın, başka bir şeye muhtâc olduğu nasıl tasavvur olunabilir? Başka bir şeye muhtâc olsaydı, her şeyin aslı ve hâlikı (yaratıcısı) olabilir miydi? İşte bunun içindir ki; «Vücûdu Zâtına vâcib, ezeli ve ebedî'dir.» denmiştir.

Yine bunun içindir ki, Hak Teâlâ'ya; «Zâtı ile kâimdir, başka bir zâta, veya mekâna, veya kendisine bâzı şeyleri tahsis eden fâile muhtac değildir.» denmiştir. Çünkü böyle bir varlığın vücûdu zarûrîdir.

Bu husus, geçen yazılarımızda çeşitli delillerle isbat edilmiştir (6).

O halde, bu kemal sıfatlarının zıddı olan «mutlak ihtiyac», Cenâb-ı Hakk'ın Zâtına lâayık olmayan noksan bir sıfattır. Hak Teâlâ hakkında muhaldir. Çünkü:

Eğer Vâcibü'l-Vücûd olan Allah, her hangi bir şeye muhtâc olsaydı, vücûdu ezeli ve Zâtının muktezası olmayıp, hâdis olurdu. Hâdis, yâni sonradan olan bir şey ise, kâinat denen bu mümkünâtın aslı (mebdei) olamazdı. Halbuki Allah, her şeyin aslı ve yaratıcısıdır. O halde hiç bir şeye muhtac değildir. Esasen, vücûdu Zâtına vâcib, kadîm ve bâkî olduğu sâbit olan ilâhî varlığın, bu kemal sıfatlara münâfî olan «ihtiyac» gibi hâdis olmasını gerektiren her türlü noksan sıfatlardan münezzehe olduğu âşikârdır.

Nitekim Hak Teâlâ Kur'ân-ı Hakîm'inde:

بَايَاتِهَا النَّاسُ مُتَمَقِرَّاءٌ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (7) «Ey insanlar! Siz Allâh'a muhtâcsınız. Allâh ise —her şeyden— müstağnî (muhtâc değil), övülmeye lâyık olan-
dır», «إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ» (8) «Şüphesiz ki Allah, bütün âlemlerden müstağnîdir.» (Yâni, Allâh bütün âlemlere ve ondan hiç bir şeye muhtâc değildir.) buyurmuştur.

6 — Vahdâniyet:

Sıfât-ı Selbiye'nin beşincisi ve sonuncusu, Vahdâniyet sıfatıdır.

(6) Bak: Sayı: III/9-10, IV/5-7, VI/12-14 ve VII/10-14.

(7) Fâtır: 15.

(8) Ankebut: 6.

Vahdâniyet, Allâhu Teâlâ'nın Zâtına vâcip olan kemal sıfatlarının en önemlisidir. Çünkü bu sıfat Hak Teâlâ'nın, *Zâtında, sıfâtında ve fiilleri'nde* bir olduğuna, *şerik* (ortak) *ten münezzeh, ibâdete lâyık tek mâbut* bulunduğu delâlet etmektedir. İşte Hak Teâlâ'nın Zâtından, sıfat ve fiillerinden çokluğu nefyettiği ve mefhumunda selb mânası bulunduğu içindir ki, bu Zâtî sıfat da, sıfât-ı selbiyeden sayılmıştır.

Allâhu Teâlâ'nın her cihetten bir olduğunu bildiren Vahdâniyet, bir kemal sıfatı olduğu için, bu sıfatın zıddı olan «Birden fazla olmak» (teaddüt) ve «bir şerîki bulunmak» (ortaklık), Hak Teâlâ hakkında müstahildir (mümkün değildir).

Bir kimsenin mü'min sayılabilmesi için, her şeyden önce, varlığına inandığı Hak Teâlâ'nın her yönden bir (ehad) olduğuna, şerik (ortak) ve nazîr (benzeri olmak)'den münezzeh olduğuna kesin olarak inanması lâzımdır. Çünkü İslâm dîninde, hattâ diyebiliriz ki, hak olan bütün semâvî dînlerde «Tevhîd», yâni «Allâh'ı birleme» akîdesi, îman esaslarının ve bütün dînî inançların temelini teşkil eder. Zîrâ kalbde «tevhîd akîdesi» bulunmadıkça, Allâh indinde hiçbir inanç, hiç bir amel sahih ve makbul değildir. Bu sebeple İslâmiyet, her şeyden önce beşeriyete tevhîd inancını sunmuş ve bütün insanlığı Allâh'ı birlemeye, şerik ve nazîr'den tenzîhe dâvet etmiştir. Çünkü Allâh, bütün âlemlerin, bütün milletlerin, bütün varlıkların Rabbidir. Her şeyi yaratan, rızkını vererek besleyen, büyüterek kemale erdiren yalnız O'dur. O'nun, ortağı, yardımcısı, oğul veya kızı yoktur. Doğmamıştır. Doğurulmamıştır. Hiç bir şey O'nun benzeri de olmamıştır. Çünkü, Zâtında, sıfâtında bir, irâdesinde muhtardır.

İslâmiyet, getirmiş olduğu, «Allâh'ı birlemek ve şerikten tenzîh etmek» demek olan Tevhîd akîdesiyle, beşeriyeti, kudret ve azameti karşısında hayrette düştüğü varlıklar ile, korkarak boyun eğdiği tabiat kuvvetlerine ibadet etmekten kurtardığı gibi, esâretlerin en müthişi olan, bâzı insanları bir nevi rab edinerek onların arzu ve isteklerini her şeyin üstünde tutmaktan, yâni kendi cinsinden olan insana esir olmaktan da kurtarmıştır. Böylece İslâmiyet, dünyaya, akıl, ruh ve ahlâk sâhalarında olduğu kadar fizikî sahada da tam bir istiklâl ve terekki müjdelemiş, tevhîd akîdesiyle bütün insanların bir tek mâbudu olduğunu, dolayısıyla beşeriyetin de bir ana ve babadan, yâni bir asıldan geldiğini ifade ederek, *beşer irkında birlik* fikrini telkin etmiştir.

İslâmiyet, getirdiği tevhid akîdesiyle o zaman şüyû bulan şirkin bütün nevilerini yıkmıştır. Bu şirk nevileri Kur'ân-ı Kerîm'in bir çok âyetlerinde zikredilerek, Bir Allâh'a îman ve O'na ibâdet yolları tâlim edilmiş ve vahiy yolu ile insan ruhu yükseltilmiştir.

Bu şirk şekillerinin üçü şu âyet-i kerîmede şöylece özetlenmiştir:

«... *Hiç birimiz Allah'dan başkasına tapmayalım. O'na hiç bir şeyi şerik*

koşmayalım. Allâh'ı bırakıp içimizden bir kısmını kendimize Rab edinmiyelim...» (9).

Şirk nevelerinin en açığı, en eski devirlerde başlayarak zamanla değişen, taşlara, ağaçlara, bâzı hayvanlara, güneş, ay ve yıldızlar gibi semâvî varlıklara, tabiat kuvvetlerine, yarı veya tam ilâh zannedilen insanlara, putlara, veya Al-lâh'ın oğulları ve kızları adıyla Allah'dan başka canlı veya cansız varlıklara tapınmak, onlara ibâdet etmektir. Bunlardan putperestlik, en âdî, kötü ve gülünç şirk şekli olması ve İslâmiyet'in zuhûru esnâsında bütün dünyada salgın halinde bulunması sebebiyle, Kur'ân-ı Kerîm'de en ağır kelimelerle sık sık zikredilmiş ve bu sapık inanç şiddetle menedilmiştir.

Şirkin ikinci nevi, Allâh'a başka varlıkları şerik koşmak, onların da Al-lâh'ın hâiz olduğu sıfatlarla muttasif olduğuna inanmaktır. Hıristiyanlık'ta olduğu gibi «*Tevhîd*» yerine «*Testis*» inancını ikâme etmek; Allâh'a Baba, Hz. İsâ'ya Oğul, Hz. Meryem'e Rûhulkuds adını vererek, Kadir-i Mutlak ve Âlim-i Mutlak sanılan üç ilâha inanmak, veya zerdüşî dîninde olduğu gibi hayır ilâhı ve şer ilâhı diye iki ilâha inanmak bu nevi şirklerdendir.

Üçüncüsü ise; bir kısım insanların kendi aralarından bâzılarını rab olarak kabul etmeleri, onlara körü körüne inanmak, Allah'ın emir ve nehiyleri yerine, onların emrettiklerini yapmaları, yasak kıldıklarını da yapmamalarıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, yahudilerin hahamlarını (kendi din âlimlerini) Hıristiyanların da rahiplerini Allah'dan başka birer rab edindikleri, yâni Al-lâh'ın emir ve yasaklarını bırakarak, kendi din adamlarının emir ve yasaklarını tuttukları, halbuki bir tek Allâh'a ibadetle emredilmiş oldukları beyân edilmektedir (10).

Şirkin dördüncü ve en kapalı görünen şekli ise, yine Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilen, kendi heves ve süflî arzularına körü körüne uymaktır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de «*Kendi heves ve arzularını mâbud edinen kimseyi gördün mü?*» (11) denerek, bu gibiler kötülenmiştir. O halde açık veya kapalı olan her türlü şirkten kaçınmak lâzımdır. Hakikî tevhîd budur.

Şirkin bütün bu neveleri, bilhassa putperestlik, güneş, ay ve yıldızlar gibi tabiat kuvvetlerine, iki veya üç ilâha tapmak ve «*Baba, Oğul ve Rûhü'l-Kuds*» diye şöhret bulan *testis* akîdesi Kur'ân-ı Kerîm'de şiddetle reddedilmiş, hakikî tevhîd inancı bütün beşeriyete telkin edilmiştir. Böylece, hakikî itaat ve ibâdetin ancak Allâh'a yapılacağı, Allâh'ın emirlerini terkederek, başka bir kimseye veya kendi süflî arzularına itaat etmenin bir nevi şirk hükmünde olduğu müteaddit âyetlerle bildirilmiştir.

İslâm'da tevhîd akîdesini iyice anlayabilmek için şirkin çeşitlerine kısaca işaret ettikten sonra, okuyucularımızın dikkatini bir hususa çekmek isteriz:

(9) Âl-i İmran: 64.

(10) Bak: Tevbe, 31.

(11) Furkan: 43.

Allâh'ı birlemek, yalnız

«لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ»

«Allah birdir, Allah'dan başka

ilâh yoktur.» demekle olmaz. Allâh'ı birlemek, *Tevhîd-i Hâlikîyyet* ve *Tevhîd-i Mâbudîyyet* ile olur.

Tevhîd-i Hâlikîyyet'e, *Tevhîd-i Ulûhiyyet* veya *Tevhîd-i İlmî*, *Tevhîd-i Mâ'bûdîyyet'e* de, *Tevhîd-i İrâdî* ve *Tevhîd-i Amelî* denir. Peygamberler insanları bu iki nevi tevhîde dâvet etmişlerdir.

Tevhîd-i İlmî; Cenâb-ı Hak'a vâcib olan kemal sıfatlarını isbat etmek, ve tenzîhi vâcib olan noksan sıfatlardan O'nu tenzîh etmekle olur.

Bu tevhîd, Allâh'ı ilim ve sözle birlemektir.

Tevhîd-i İrâdî veya *Amelî* ise; şerîk-i olmayan bir tek Allâh'a muhabbet ve ihlâs ile ibâdet etmeyi, yalnız O'na sığınarak yalnız O'ndan yardım beklemeyi, O'na ibâdetinde hiçbir şeyi şerik koşmamayı, ifade eder.

Allâh'ı birlemek, bu iki şekil tevhîd ile olmalıdır. Yâni hem sözle, hem de irâde ve amel ile... «İhlâs» sûresi *Tevhîd-i İlmî*'yi, «Kâfirûn» sûresi de *Tevhîd-i Amelî*'yi ifâde eder.

O halde, Allâh'ın birliğine inanmanın mânâsı: «Allah her şeyin Hâlikî (yaratıcısı) ve Rabbi (besleyip, büyüteni)'dir. O, yaratmakta, rızık verip büyütmekte tekdir. Ortağı ve benzeri yoktur. İbâdet ancak O'nadır. Ondan başka ibâdete lâyık mâbut asla mevcut değildir.» demektir.

Şimdi, kelâm ulemâsının, Vahdâniyyet sıfatını ne şekilde târif ve îzah ettiklerini özetleyelim :

Vahdâniyyet, Allâhu Teâlâ'nın *Zâtında*, *sıfatlarında* ve *fiillerinde* bir olması, *şerik* (ortak) ve *nazîr* (benzer)'den münezzehtir bulunması, demektir.

Zâtında bir olması, iki mânâ ifâde eder :

a) Allâhu Teâlâ mürekkep değildir. Yâni iki veya daha çok cüzlerden terekküp eden, muayyen ve mahdud bir miktardan ibâret değildir. Çünkü, mürekkep olan bir şey, cüz'lerine ve bu cüz'leri birleştiren bir kuvvete muhtahtır. Halbuki Hak Teâlâ, Vâcibü'l-Vücûd olup, başkasına ihtiyaçdan, cismiye-ti gerektiren terkip, ve miktardan münezzehtir.

b) Allâhu Teâlâ, *Zât-ı İlâhîsine* benziyen bir ortaktan da münezzehtir. *Zât-ı İlâhîsi* birdir. Vâcibü'l-Vücûd'dur. *Tevhîdin* esâsı, *Zâtının* bir olmasıdır.

Sıfatlarında bir olmak ise; Allâhu Teâlâ'nın bir cinsten iki sıfatı olması (iki kudret, iki ilim gibi...) ve hiç bir varlığın sıfatının —mâhiyyet ve keyfiyet bakımından— Hak Teâlâ'nın sıfatlarından hiçbirine benzememesi, demektir. Meselâ Allâh'ın ilmi, ezeli ve ebedi olup, her şeyi kuşatmıştır ve mâlûma tâbi değildir. Kulun ilmi ise hâdis, fânî, mahdud ve dâimâ değişicidir.

Fiillerinde bir olmanın mânâsı ise, yaratmakta bir olmasıdır. Çünkü bu

âlemin ve her şeyin var olmasında hakîkî müessir Hak Teâlâ'dır. Başka şeyler ve tabiat kanunları, vâsıta ve âdî sebep olmaktan başka bir şey değildir.

Bütün bu hususiyetler, Hak Teâlâ'nın ibâdete lâayık, ezeli, ebedî tek mâbud olduğuna, ulûhiyet ve mâbûdiyetinde ortak ve benzeri bulunmadığına delâlet eder.

Buraya kadar îzâha çalıştığımız ma'nâda Allâh'ın birliğine delâlet eden naklî deliller çoktur. Bunlardan başlıcaları (12): «*قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ...*» «*De ki:*

Allah birdir.» (13). «*هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ*» «*Allah'dan başka bir yaratıcı var mıdır?!*» Yâni Allah'dan başka hiç bir yaratıcı yoktur;

«*وَمَا كُنَّا مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذْ أَذْهَبَ كُلَّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَّ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ*»

«*Onunla (Allah'la) birlikte hiçbir ilâh (tanrı) yoktur. (Eğer olsaydı) muhakkak ki her tanrı kendi yarattığını kabullenir (ve korur) ve mutlaka: kimesi diğerine galebe eder (yükselir) di...*» (14), «*لَوْ كَانَ فِيهَا إِلَهٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا...*»

«*Eğer her ikisinde (yer ve gökte) Allah'dan başka tanrılar olsaydı, her ikisi de harap olurdu...*».

Kelâm ulemâsı, Allâh'ın birliğini isbat eden çeşitli deliller zikretmişlerdir. Biz burada, bunların en mühimi olan ve «Burhân-ı Temânü» adıyla şöret bulan aklî delîli beyan etmekle yetineceğiz.

Her akl-ı selim sâhibi bilir ki, ulûhiyet sıfatı ile muttasıf olan ve vücûdu Zâtının muktezâsı bulunan varlık, tam bir kudret, mutlak bir hüküm ve galebe sâhibidir. Bu hal, İlâh olan varlığın tabiatı îcâbıdır. Aksi halde o, tam bir ilâh sayılamaz. Çünkü İlâh'ın mutlak kemal, sonsuz bir kudret ve galebeye sahip olması bedîhîdir. O kadar ki; kudret ve kuvveti karşısında durabilecek bir rakibi bulunmaması gerekir. Aksi halde, kudreti noksan, kendi de nâkıs bir varlık olur. Böyle bir varlık ise, İlâh olamaz.

O halde, yukarıda îzah ettiğimiz Ulûhiyet sıfatlarıyla muttasıf, her bakımdan birbirine müsavî iki ilâh bulunduğunu farsetsek, yaratmakta ve hükmetmekte teferrüd etmeleri tam bir ilâh olmanın tabiatı îcâbı bulunduğundan, bu iki ilâhın her zaman ittifak edip anlaşmaları imkânsızdır. Tam bir kudret ve galebe sahibi olan ilâhın kendi arzusuna muhalefet edilmesine rıza göster-

(12) İhlâs.

(13) Mü'minûn: 91.

(14) Enbiyâ': 22.

mesi muhaldir. Buna rağmen, bu evsafa ve birbirine müsavî iki ilâhın bulunduğunu farzetsek, aralarında ihtilâf ve arzularında çatışma olacağı muhakkaktır. O halde, böyle bir ihtilâf sonunda, meselâ ilâhlardan biri, bir şeyin olmasını, diğeri de olmamasını istese, aklen biliriz ki, mutlaka şu üç ihtimalden biri olacaktır.

- 1) Ya her iki ilâhın da dilediği olacaktır,
- 2) Veya her iki ilâhın dilediği de olmayacaktır,
- 3) Yahut da, ilâhlardan birinin istediği olacak, diğerininki olmayacaktır.

Halbuki, bu ihtimallerin her biri aklen muhaldir, bâtıldır. Çünkü:

Her iki istek de olsa, bir anda bir şeyin hem olması, hem de olmaması, yâni vücud ve adem gibi iki nakızın içtimâî gerekir ki, bunun muhal olduğu mantık ilmi esaslarındandır.

Her iki ilâhın da istekleri olmasa, bir anda bir şeyin hem vücut, hem de ademden mahrum kalması (nakizlerin kalkması) gerekir ki, bu da aklen ve mantıkan muhaldir. Bundan başka, istekleri yerine gelmiyen bu iki ilâhın da âciz olmaları lâzım gelir. Âciz olan varlıklar ise, İlâh olamaz ve bir şey yaratamaz. Öyle olunca bu dünyanın da mevcut olmaması gerekirdi. Halbuki bu âlem vardır. Şu halde bu ikinci ihtimâlin muhal olduğu âşikârdır.

Eğer —üçüncü ihtimal gereğince—, ilâhlardan birinin arzusu tahakkuk eder, diğerininki tahakkuk etmezse, arzusu olmayan ilâh âciz olur. Âciz olan ise ilâh olamaz. Bundan başka, ulûhiyet sıfatlarında eşit olduklarını farzettiğimiz bu iki ilâhtan birinin âciz olduğu sâbit olunca, âciz olana eşit olan diğeri ilâhın da âciz olması gerekir. Bu riyâzî bir gerçektir. Böylece, her iki ilâhın da aczi lâzım gelir. Âciz olan varlıklar ise aslâ ilâh olamaz. O halde bu üçüncü ihtimal de bâtıldır.

Bütün bu ihtimallerin bâtil olduğu sâbit olunca, bu neticeyi doğuran iki ilâh faraziyesi de bâtil olur. Öyle ise, ilâh birdir. O da, vücûdu: ezeli, ebedî, zâtının muktezâsı, mutlak kemâl, mutlak kudret ve azamet sâhibi olan Hak Teâlâ'dır.

Bu delil, kelâm ulemâsı arasında «Bürhân-ı Temânu» adıyla şöhret bulmuştur (15).

Yukarıda zikrettiğimiz «لَوْ كَانَ فِيهَا إِلَهٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا...» âyet-i kerîmesi, bu delîle çok açık olarak işâret etmektedir.

(Devâmi var)

(15) Daha fazla bilgi için bak: Şerh-i Mevâkif, c. III, sh. 32-37; Şerh-i Makasid, c. II, sh. 45-48, Tavzîhü'l-Akaid, sh. 73-78; Yeni İlm-i Kelâm, c. II.